

Kuzey Levant'tan Bir Orta Paleolitik Dönem Yerleşimi: Üçağızlı II Mağarası Buluntuları

A Middle Paleolithic Settlement from the Northern Levant: The Finds of Üçağızlı II Cave

İsmail Baykara¹ , Ece Eren Kural² , Ayşen Açıkkol³ , Mustafa Kenan Agras⁴

¹Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Gaziantep, Türkiye

²Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

³Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sivas, Türkiye

⁴Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Van, Türkiye

ORCID ID: İ.B. 0000-0002-3778-0261;
E.E.K. 0000-0003-2811-2189;
A.A. 0000-0003-1086-9749;
M.K.A. 0000-0002-6967-0876

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ece Eren Kural,

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara-Türkiye
E-posta: eceren@ankara.edu.tr

Başvuru/Submitted: 16.07.2021

Kabul/Accepted: 10.08.2021

Atıf/Citation: Baykara, İ., Eren Kural, E., Açıkkol, A., & Agras, M.K. (2021). Kuzey Levant'tan bir orta paleolitik dönem yerleşimi: Üçağızlı II mağarası buluntuları. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 24, 1–31.
<https://doi.org/10.26650/anar.2021.24.972358>

ÖZ

Üçağızlı II Mağarası Hatay İli'nin Akdeniz kıyısında yer alan Orta Paleolitik Dönem'e ait bir yerleşim alanıdır. Mağara, kısmen yıkılmıştır ve uranyum serisi yöntemi ile 75,000 ile 42,000 yıl öncesine tarihlendirilmiştir. Bu çalışmada, Üçağızlı II Mağarası 2020 yılı kazı çalışmalarında B^{üst} tabakasından elde edilen faunal kalıntılar ve yontmataş endüstrisi incelenmiştir. B^{üst} tabakasından Akdeniz'in tipik faunal kalıntıları saptanmış, yumuşakça örneklerinde ise ilk defa süslenme kalıntıları tespit edilmiştir. Yontmataş buluntular ise Levallois endüstrisiyle karakterizedir ve yonga ağırlıklı bir üretim belirlenmiştir. Yontmataş endüstri grubunda tek kutuplu Levallois çekirdekler, Mousterian ve Levallois uçlar ile kenar kazıyıcılar belirgindir. Bu özellikler B^{üst} tabakasından elde edilen yontmataş endüstrisinin Levant Orta Paleolitik kültürü içerisinde yer aldığını ve bu kültürün "Tabun C tipi" endüstrisine benzediğini göstermektedir. Bu durum Üst Pleistosen Dönem'de Levant'ın kuzeyine doğru bir yayılımı göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Paleolitik, Hatay, Levant, Levallois, Fauna Kalıntıları

ABSTRACT

Üçağızlı II Cave, a Middle Paleolithic site on the Mediterranean coast of Hatay Province, Turkey, is partly collapsed and, based on uranium series dates, is dated between 75,000 and 42,000 BP. This paper examined faunal remains and lithic assemblages from layer B^u (B-upper), obtained during the 2020 excavation season. In layer B^u, typical faunal remains of the Mediterranean have been identified, and for the first time, ornamentation samples have been found in mollusk remains. Lithic assemblages are characterized by Levallois industry, and flake-based production has been determined. Additionally, unipolar Levallois core, Mousterian, and Levallois points and sidescrapers dominate the lithic assemblages. These features indicate that stone tools from layer B^u belong to the Levantine Middle Paleolithic culture and resemble "Tabun C type" industry. This situation shows human dispersal to the northern Levant during the Upper Pleistocene.

Keywords: Middle Paleolithic, Hatay, Levant, Levallois, Faunal Remains

EXTENDED ABSTRACT

Üçağızlı II Cave is located on the Hatay region's Mediterranean coast, situated at the northernmost Levant coastal plains where they intersect with the Taurus Mountains and the Anatolian plateau. Roughly 500 m from Üçağızlı I Upper Paleolithic Cave, Üçağızlı II Cave is a Middle Paleolithic site discovered by French researcher A. Minzoni-Déroche during surveys of Hatay in the 1980s. During 2005–2007, Prof. Dr. Erksin Güleç conducted a test excavation to determine the stratigraphy; a sequence of Mousterian deposits about 2 m thick was found (Baykara vd., 2015), and in 2020, Assoc. Prof. Dr. İsmail Baykara began systematic excavation. This paper reports results from excavations at Üçağızlı II Cave layer B^u in 2020.

During excavation from 2005 to 2007, most of the archaeological layers were found in the cave's chamber D, and archaeological deposits were divided into six cultural levels (A-B-B^u-B₁-C-D). All layers contain highly anthropogenic material and preserve features of Middle Paleolithic culture (Baykara vd., 2015). In 2020, new trenches were created according to previously made trenches. During the 2020 excavation season, current soil and a layer of dung mixed with layer B^u were detected in layer A. Lying just below layer A, layer B^u has a soft structure and includes lithic assemblages and faunal remains.

Üçağızlı II Cave was dated to approximately 75,000 (bottom layers)–42,000 (top layers) years ago, according to uranium series dates. Additionally, thermoluminescence dating was applied to samples from the lower part of layer B and the inside of layer C but did not provide any results from these samples (Baykara vd., 2015). Although the cave's lower and upper layers have been dated, between-layers dates have not yet been determined. Therefore, animal bone samples were collected for carbon 14 dating but could not be applied because of the bones' absence of collagen.

During 2020 excavations, 294 animal remains were identified in level B^u, where faunal assemblages are dominated by ungulates, the most common being *Capreolus capreolus* (roe deer) and *Dama mesopotamica* (fallow deer), followed by *Capra aegagrus* (wild goat) and *Sus scrofa* (wild boar). Besides terrestrial animals, the most common marine mollusks in layer B^u are *Monodonta* and *Patella* sp., which manifest breakage patterns, burn marks, and use wear. Analytical results on faunal remains from layer B^u indicate that terrestrial animals and mollusks were added to the diet in this period. Moreover, two perforated marine shells, belonging to *Columbella rustica* and perhaps related to ornamentation, were found in layer B^u.

Besides faunal remains, 458 lithic artifacts were recovered from layer B^u at Üçağızlı II Cave in 2020, including 203 stone tools, six cores, and 249 debris. All artifacts were made

from flint, and two types of raw material sources, identified as primary and secondary, have been found in the cave's surrounding area. One set of primary sources is located near the town of Yayladağ, about 20 km from the cave. A second group of bedrock flint sources is located near the village of Şenköy, 35 km from the site. Secondary sources of heavily rolled flint pebbles occur on fossil beaches, much closer to the cave. According to analyses on cortex types of artifacts, secondary raw material sources were used more than primary sources in layer B^u at Üçağızlı II Cave. Studies on lithic assemblages from layer B^u indicate that half of the stone tools were whole pieces, but the other half were broken due to human impact. Additionally, lithic analyses demonstrate that lithic assemblages are characterized by the Levallois industry in layer B^u. Besides, flake production, unipolar Levallois cores, sidescrapers, and points (Mousterian and Levallois) dominate in this layer. These features indicate that stone tools from layer B^u at Üçağızlı II Cave are similar to "Tabun C type" Mousterian assemblages.

Turkey has a unique geographic position. Lying between the Caucasus, Central Asia, the Levant, and Eastern Europe, it has an important role in understanding Pleistocene hominids' migration route and expansion. Üçağızlı II Cave is located at the Levantine coastal zone's northern limit, and in the following years, therefore, the site's excavation results will provide important information about Pleistocene human behavior, their technology, and migration routes between Anatolia and the Levant.

Giriş

Üçağızlı II Mağarası, Hatay'ın Yayladağı ilçe merkezinin 13 km kuzeybatısında, Asi Nehri'nin 14 km güneyinde ve Meydan Köyü yakınlarında yer almaktadır (Resim 1). Mağara yerel halk tarafından fok mağarası olarak bilinmektedir. 1980'li yıllarda A. Minzoni-Déroche başkanlığında yürütülen yüzey araştırması sırasında keşfedilen mağara, Üçağızlı I Mağarası'nın stratigrafik devamı olabileceği için ekibimizce aynı isimle adlandırılmıştır. Mağarada (keşfinden yaklaşık 25 yıl sonra) 2005-2007 yıllarında Prof. Dr. Erksin Güleç başkanlığındaki ekip tarafından bir sondaj çalışması gerçekleştirilmiş ve mağaranın Orta Paleolitik Dönem'e ait olduğu belirlenmiştir. 2020 yılında ise Kültür Bakanlığının izniyle ve Doç. Dr. İsmail Baykara başkanlığında mağarada sistemli kazı çalışmasına başlanmıştır. Bu nedenle, 2020 yılı çalışmalarını içeren bu makalede, Levant'ın Orta Paleolitik Dönem'i hakkında önemli bilgiler sağlayan mağaranın B^{üst} tabakasından ele geçen buluntular yayınlanmıştır. Afrika'dan kuzeye uzanan Rift Vadisi'nin bir bölümünü oluşturan Levant Koridorunun en kuzey ucunda yer alan Üçağızlı II Mağarası, Levant ve Anadolu'yu birleştiren bir bölgede yer alması nedeniyle, hem döneme özgü insan davranışları ve kültür örüntüleri hem de Levant Orta Paleolitik ve Türkiye Mousterian endüstrisinin anlaşılması açısından önemlidir.

Kazı Çalışmaları ve Stratigrafisi

Üçağızlı II Mağarası, Üst Paleolitik Dönem'e tarihlendirilen Üçağızlı I Mağarası'ndan 500 m uzaklıktadır. Mağaradaki ilk kazı çalışmaları 2005 ve 2007 yıllarında 2x2 m ölçülerindeki test açmalarıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu çalışmalarda 2 m derinliğinde Mousterian tabakaları tespit edilmiştir (Baykara vd., 2015). 2020 yılındaki kazı çalışmasında ise öncelikle plankareler oluşturulmuş ve kazı çalışmaları B^{üst} tabakasında gerçekleştirilmiştir.

Üçağızlı II Mağarası, Akdeniz'in kuzeydoğu kıyısında, Türkiye-Suriye sınırının birkaç kilometre kuzeyinde yer almaktadır. Bu bölge ekolojik ve topografik olarak Levant kıyı şeridinin en kuzeyinde, Toros Dağları ve Anadolu Platosu'nun keşiştiği bölgenin ise güneyinde yer almaktadır. Akdeniz'in tipik kireçtaşı mağaralarından biri olan Üçağızlı II Mağarası deniz kenarında, deniz seviyesinden yaklaşık 7 m yüksekliktedir. Kireçtaşı kayaçları denizin sıfır noktasına kadar dik, deniz içerisinde ise 3,2 km yatay konumda ilerleyerek sonlanır. Mağaranın kuzeyinde Asi Nehri ve 7 km uzunluğundaki Asi Deltası yer almaktadır. Ancak, deniz seviyesinin alçak olduğu zamanlarda, bu delta ovasının daha geniş bir alanı kapladığı düşünülmektedir. Bu tip bölgeler prehistorik dönem avcı-toplayıcılarına 10 km'lik bir yarıçap içinde yer alan ve kıyı, kıyı bataklıkları, kum tepeleri, ovalar, erozyona uğramış dağ yamaçları ile doğu ve kuzeydeki kireçtaşı platformlarının üzerinde oluşan düzensiz platoları içeren geniş ve çeşitli bir yaşam alanına erişim olanağı sağlamaktadır (Baykara vd., 2015)

Mağara dalgalı bir kireçtaşı kıyı platformunda yer alır. Bu platform 56 m genişliğindedir ve mağaradaki Paleolitik depozitler denizden (platformun denize temas ettiği alandan)

20 m içeride keşfedilmiştir (Resim 2). Mağaranın korunmuş arkeolojik katmanları deniz seviyesinden 11 m, platformdan ise 4 m yükseklikte bulunur. Üçağzılı II, çökmüş bir mağara sisteminin kalıntılarını kapsamaktadır. Burada 4 ana oda tespit edilmiştir. İyi korunmuş Paleolitik depozitler, mağaranın D bölümü adını verdiğimiz kapalı alanında bulunur. Bu odanın hemen yanında, iki büyük çökmüş oda (A ve B) yer alır ve yukarıdaki yamaçlardan kolüvyal akıntıyla gömülmüş küçük bir oda (C) daha belirlenmiştir. Çökmüş odaların duvarlarının alt kısmında bulunan, kemik ve çakmaktaşı içeren kırmızı renkli çökeller, arkeolojik sedimanların bir zamanlar günümüzden daha geniş bir alanı kapladığını göstermektedir. Bu çökellerin tabanında çimentolaşmış iri kum ve çakıllardan oluşan plaj kumu bulunmaktadır (Baykara vd., 2015).

Arkeolojik tabakaların, kazıların yapıldığı D bölümünde keşfedildiği daha önce belirtilmişti. D bölümü, yaklaşık 14 m uzunluğunda ve 5 m genişliğinde bir alandır. D bölümünün ağız kısmı kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanır ve girişi içeriden genişleyerek açılır. Ancak mağaranın dip kısmını oluşturan güney ucu, belirgin bir şekilde daralarak, girilemeyecek kadar dar bir tünel şeklinde devam etmektedir. Mağaranın D bölümü dar olmasına rağmen 2 m derinliğinde arkeolojik depozit içermektedir.

2005-2007 yıllarında mağarada yapılan çalışmalarda altı kültür tabakası (A; B^{üst}; B; B_{alt}; C; D) tespit edilmiştir. Tüm tabakalar yoğun olarak antropojenik malzeme içermekte ve Orta Paleolitik kültürün özelliklerini taşımaktadır. Mağaranın A tabakası yaklaşık 0-10 cm kalınlığındaki yüzey toprağından oluşmaktadır. Yüzey toprağı bazı alanlarda yer almazken bazı tabakalarda 10 cm derinliğe kadar gitmektedir. Yakın geçmişte mağaranın ağıl olarak kullanılması nedeniyle, bu tabakayı hayvan dışkıyla karışmış toprak oluşturur. Organik materyalin etkisiyle şekillenen A tabakası yarı sert bir yapıdadır ve genel olarak sarımsı ve koyu siyah bir sedimana sahiptir. A ve B tabakaları arasındaki geçiş keskin ancak horizontal değil aksine yer yer çukurlar içeren düzensiz bir kesit sergiler. A tabakası içerisindeki antropojenik malzeme B^{üst} tabakasından gelen kalıntılardan oluşmaktadır. B tabakası 120 cm derinliğinde olup en kalın tabakayı oluşturmaktadır. Bu sebeple B tabakası kendi içerisinde B^{üst}, B ve B_{alt} olmak üzere üç alt tabakaya ayrılmıştır. En uzun yerleşim izlerini içeren B tabakaları sertleşmiş karstik tabakalara, beyaz kül, koyu gri ve açık siyah renkli toprağına sahiptir. B tabakasının orta kesimlerinde yoğun ateş kullanımını gösteren kalıntılar bulunmaktadır. B ve C tabakaları arasındaki geçiş oldukça belirgindir (Baykara, 2013; Baykara vd., 2015). C tabakası yaklaşık 30-40 cm kalınlığında, koyu kahverengi/siyah, yer yer kül içeren killi bir sedimana sahiptir. Plaj kumu içeren D tabakası ile net bir şekilde ayrılmaktadır. D tabakası, yuvarlatılmış kireçtaşı ve dalga aşındırmasıyla oluşmuş kaba kumdan oluşmaktadır. Tabakada bulunan plaj kumu (tanecik boyutları 1-5 cm boyutlarında) içerisinde antropojenik malzeme bulunmuştur (Baykara vd., 2015).

Üçağzılı II Mağarası 2020 yılı kazı çalışmalarında, mağaranın ağıl olarak kullanılmasından kaynaklanan tahribat nedeniyle, kazı yapılan plankarelerdeki tabakaların farklılıklar gösterdiği

belirlenmiştir. P11 ve P12 plankarelerinde yüzey toprağı olarak tanımlanan A tabakası yer almamaktadır ve sert bir Paleolitik dolgu bulunmaktadır. P10, O10 ve N10 plankarelerinde A ve B^{üst} tabakalarının birbirlerine karışmış durumda oldukları gözlemlenmiştir. Örneğin, mağaranın batı kesitinde P12 plankaresi hemen Paleolitik dolgu ile başlarken; P11 kesitinde ise yüzey toprağı olan A tabakası 5 cm kalınlığında olup, -5 cm derinliğinden itibaren beyazımsı gri renkte, küllü sert toprak yapısına sahip B^{üst} tabakası görülmeye başlamıştır. Bu plankarelerde kırık hayvan kemiğı parçaları ve Paleolitik Çağ yontmataş alet buluntuları belirlenmiştir. Bununla birlikte, batı kesitinde yer alan P10 plankaresinde, mağara içerisindeki eğimden dolayı yüzey toprağı bulunmamaktadır. Mağaranın kuzey kesitinde, mağaranın içerisindeki eğim sebebiyle kazı çalışmalarına yaklaşık olarak -14 cm seviyesinde başlanmıştır. P10 plankaresinde yüzey toprağı 12 cm kalınlığındadır ve -27 cm seviyesinden itibaren B^{üst} tabakası görülmeye başlamıştır. O10 ve N10 plankarelerinde yüzey toprağı sırasıyla 14 ve 12 cm kalınlığında olmakla birlikte -24 cm ve -26 cm'den itibaren B^{üst} tabakası başlamaktadır. Ancak, O10 ve N10 plankarelerinin kesiştiğı ve doğu-batı doğrultusunda 34 cm genişliğinde olan alanda A ve B^{üst} tabakası karışmış bir şekilde yer almakta ve bu nokta -30 cm'e kadar inmektedir. A ve B^{üst} tabakasının karıştığı katmanın hemen altında daha yumuşak bir yapıda olan B^{üst} tabakası başlamaktadır. Bu tabaka içerisinde az miktarda yontmataş alet buluntunun yanı sıra çoğunlukla kırık hayvan kemiğı parçaları bulunmaktadır. Ne yazık ki, mağaranın ağıl olarak kullanılmasından dolayı P10, O10 ve N10 plankarelerinde A tabakası içerisinde güncel toprak ve hayvan dışkısı da bulunmaktadır (Resim 3).

Üçağızlı II Mağarası'nın tarihlendirilmesinde uranyum serisi yöntemi kullanılmıştır. Mağaranın doğu duvarının plaj kumunun hemen üstüne temas eden akmataşlardan (flowstone) örnekler alınmıştır. Bu tarihlendirmeye göre arkeolojik birikintilerin altında oluşan plaj kumu birikintisi $75,287 \pm 461$ yıl öncesinde (MIS 5a'nın hemen sonrası) oluşmuştur. Bu durum mağaranın bu tarihten sonra insanlar tarafından kullanıldığını göstermektedir. Plaj çökeltisinin üzerinde bulunan ve mağaranın doğu duvarındaki arkeolojik birikintilerin akmataşlar (flowstone) ile temas ettiği yüzeyden uranyum (U/Th) tarihlendirmesi yapılmıştır. Bu tarihlendirmeye göre mağaranın en üst katmanının $42,091 \pm 1689$ yıl öncesine ait olduğu belirlenmiştir. Ancak B^{üst} tabakasının tam yaşı bilinmemektedir. Ayrıca, B tabakasının alt kısmından ve C tabakasının içinden alınan örneklerle termoluminesans tarihlendirmesi uygulanmış ancak herhangi bir sonuç alınmamıştır (Baykara vd., 2015). Mağaranın en alt ve en üst tabakaları tarihlendirilmiş olmasına rağmen, kültürel materyal içeren tabakaların tarihleri henüz belirsizdir. 2020 yılı çalışmalarında B^{üst} tabakasından karbon 14 (C14) tarihlendirmesi için hayvan kemiklerinden örnekler toplanmış ama kemiklerde kolojen tespit edilemediğı için C14 tarihlendirmesi yapılamamıştır. Tarihlendirme sonuçlarına göre mağara 72-42 bin yılları arasında prehistorik avcı-toplayıcılar tarafından kullanılmıştır ve bu tarih aralığı Üçağızlı I Mağarası'nın en erken tabakasının (I tabakası) hemen öncesini işaret eder.

Hayvan Kalıntıları

2020 yılı Üçağızlı II Mağarası kazı çalışmalarında, B^{üst} tabakasından elde edilen 294 faunal kalıntı tanımlanmıştır. Besin olarak tüketilen av hayvanlarını ağırlıklı olarak orta ve büyük boyutlu toynaklılar oluşturur. Hayvan kemikleri ait olduğu türler açısından incelendiğinde, *Capreolus capreolus* (karaca) birinci ve *Dama mesopotamica* (alageyik) ikinci sırada yer alır. Üçüncü sırayı *Capra aegagrus* (yaban keçisi) alır ve *Sus scrofa* (yaban domuzu) onu izler. Faunal kalıntı sayısı henüz çok az olsa da, elimizdeki veriler B^{üst} tabakasından geyiklere ait kemik ve dişlerin (%30,2), yaban keçisine (%12,9) göre üç kat daha fazla olduğunu işaret eder. Görece yoğun bitki örtüsüne sahip ormanlık alanlarda ve ılıman iklim koşullarında yaşayan geyikler, bu dönemde mağara çevresinde ormanlık alanların bulunduğunu işaret eder. Yaban domuzu kalıntıları da bu paleoekolojik göstereyi destekler. Yaban keçisinin varlığı ise bölgede kayalık ve açık alanların da bulunduğunu gösterir. Zooarkeolojik veriler tabakanın ait olduğu erken MIS 3 evresindeki iklim verilerini de destekler niteliktedir. Bu dönem (MIS 3) açık boreal ormanlar ve nispeten ılıman koşullar ile karakterizedir (Ivy-Ochs vd, 2008). Faunal kalıntılar arasında az sayıda *Cervus elaphus* (kızıl geyik) ve *Bos primigenius* (yaban sığırtı) ile etçil taksadan *Ursus arctos* (boz ayısı) ve *Vulpes vulpes* (kızıl tilki) tanımlanmıştır (Tablo 1) (Resim 4). Bunlar dışında, yine az sayıda kalıntı ile temsil edilen *Lepus capensis* (tavşan) ve tür tayinleri yapılamayan balık ve kuş kemikleri fauna listesini tamamlamaktadır. B^{üst} tabakasından bulunan ve orta boyutlu bir kuşa ait olan bir humerusun (kol kemiği) distali kırıktır ve bu alanda hafif bir yanma izi gözlenmektedir (Resim 5).

Faunal Liste	B ^{üst}	
	N	%
<i>Capra aegagrus</i>	38	12,9
<i>Dama mesopotamica</i>	40	13,6
<i>Dama/Capra</i>	35	11,9
<i>Capreolus capreolus</i>	43	14,6
<i>Cervus elaphus</i>	6	2
<i>Bos primigenius</i>	1	0,3
<i>Sus scrofa</i>	20	6,8
Büyük boyutlu toynaklı	31	10,5
Orta boyutlu toynaklı	57	19,4
Küçük boyutlu toynaklı	3	1
Mikromemeli	9	3,1
<i>Ursus arctos</i>	2	0,7
<i>Vulpes vulpes</i>	1	0,3
<i>Lepus capensis</i>	1	0,3
Balık	5	1,7
Kuş	1	0,3
<i>Testudo graeca</i>	1	0,3
Toplam	294	100

Tablo 1. Üçağızlı II Mağarası B^{üst} tabakasından ele geçen hayvan kalıntılarının NISP değerleri.

Üçağzılı II Mağarası B^{üst} tabakasından elde edilen yumuşakça kabukları arasında besin olarak tüketilen denizel yumuşakçalara ait olanların sayısı (%88,8), karasal yumuşakçalardan oldukça fazladır (Tablo 2). *Monodonta*'ya ait kırık, üzerinde yanma izi bulunan ve oldukça büyük boyutlu denizel kabuk 2020 yılının enteresan buluntuları arasındadır. *Patella sp.* türüne ait bir deniz kabuğunda ise kullanım izi tespit edilmiştir (Resim 6). Ancak en beklenmedik buluntular, Üçağzılı I'den çok iyi bildiğimiz, boncuk olarak modifiye edilmiş, *Columbella rustica* türüne ait iki adet deniz kabuklusudur. Bunlardan biri en az 2 kesik atılarak dairesel delinmiş, diğeri ise dikdörtgen şeklinde kesilmiştir. Aynı tabakada bulunan 2 adet *Nassarius gibbosula* kabuğunda ise herhangi bir kullanım izine rastlanmamıştır (Resim 7). *Columbella* kabukları üzerindeki bu modifikasyonlar, insanların (hangi tür olursa olsun) süslenme davranışlarına ilişkin Doğu Akdeniz'deki en erken örnekler arasındadır. Şimdilik sadece 2 boncuk bulunabildiği için bu konuda daha fazla yorum yapılması doğru olmayacaktır. Ancak ilerleyen yıllarda daha fazla sayıda boncuk bulunursa, bu hem Üçağzılı II ve I mağaralarında yaşayan insanların kültürel ilişkileri hem de süslenmenin Orta Paleolitik'teki kökeni hakkında önemli kanıtlar sağlayacaktır.

Denizel Yumuşakçalar	B ^{üst}	
	N	%
<i>Patella sp.</i>	51	63,8
<i>Monodonta</i>	20	25
Karasal Yumuşakçalar		
Land snail	1	1,3
<i>Helix sp.</i>	7	8,8
<i>Pomatias sp.</i>	1	1,3
Toplam	80	100

Tablo 2. Üçağzılı II Mağarası B^{üst} tabakasından ele geçen yumuşakça kabukları

Yontmataş Endüstrisi

2020 yılı kazı sezonunda B^{üst} tabakasından toplam 458 adet yontmataş kalıntısı tespit edilmiştir. Bunların 203'ü yontmataş, 6'sı çekirdek, 249'u yontma artığıdır (<2,5 cm). Çalışmada, taş aletler Bordes (1961) tipolojisine göre tanımlanmıştır. Yontmataşların temel teknolojik özelliklerinin tanımlanmasında ise Inizian vd. (1999) ve Kuhn vd. (2009) tanımlamaları kullanılmıştır.

Tablo 3'te çalışma kapsamında incelenen yontmataşların korunma durumları verilmektedir. Buna göre, B^{üst} tabakasından elde edilen yontmataşların yarısı (%51,7) tamdır, diğer yarısı ise kırık parçalardan oluşmaktadır.

	N	%
Tam	105	51,7
Proksimal	44	21,7
Distal	32	15,8
Medial	22	10,8
Toplam	203	100

Tablo 3. Üçağızlı II Mağarası B^{üst} tabakası yontmataşların korunma durumu

Üçağızlı II Mağarası'nda kullanılan hammadde çakmaktaşıdır. Çakmaktaşları jeolojik oluşumlarına göre birincil ve ikincil olarak iki gruba ayrılmıştır. Birincil kaynaklar Hatay'ın güneydoğusundaki Yayladağı ilçesinden bilinmektedir. Çakmaktaşı kaynakları yüksek platolardaki zorlu topografyada bulunur ve büyük bir kısmı Eosen yaşlı kireç kayalar içerisinde yer alır. Buradan bildiğimiz çakmaktaşlarının bazıları kireç kayalar içerisinde, etrafları beyaz yumuşak kireç ile çevrili olarak bulunur, diğerleri yumrular halinde, elips şekilli ve düz biçimlidir. Oldukça iyi kalitede olan bu çakmaktaşları siyah ve kahverenginin tonlarını içerir ve yarı saydam özelliktedir. Bir diğer birincil kaynak ise göl çökelleri içerisinde oluşmuş, yumrular halinde ve elips şeklindedir. Bu çakmaktaşlarının dış kabuğu 1-3 mm arasında değişen sert kireçle kaplıdır ve göl çökelleri içerisinde oldukları için gözenekli bir kabuğa sahiptir. Buradaki çakmaktaşlarının boyutları 5-50 cm arasında değişmektedir. Çakmaktaşları genellikle kahverengi ve açık gri renklerde olmakla birlikte, kayaların büyük bir kısmı yarı saydam yapıdadır (Baykara, 2013).

İkincil çakmaktaşı kaynakları ise çeşitli bölgelerden nehir gibi dış etmenlerle depolanmış çakmaktaşlarından oluşmaktadır. Bu materyallerin kabukları dış etkenler nedeniyle oldukça aşınmıştır ve çakıl taşı kabuğu biçimindedir. Bu ikincil kabuk genellikle çakmaktaşının rengini de gösterir. İkincil kaynaklar saydam, yarı saydam ve mat yapıdadır (Kuhn, 2004). Bu kaynakların tam olarak nerede yer aldığı bilinmemesine rağmen, eski deniz yatağında olabileceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, bu tip çakmaktaşları oldukça az olmakla birlikte Asi Nehri'nin eski deltalarında tespit edilmiştir.

Üçağızlı II Mağarası B^{üst} tabakasının hammadde kaynakları taşımalarının kabuk tiplerine göre gruplandırılmıştır. Birincil kaynaklar yumuşak kireç kaplı ve sert kireç kaplı kabuk tipleri olmak üzere iki gruba ayrılırken, ikincil kaynak ise çakıl taşı kabuğu olarak sınıflandırılmıştır. B^{üst} tabakasına ait taşımalık ve çekirdeklerin kabuk tiplerine göre dağılımına bakıldığında, ikincil kaynakların (%76,8) birincil kaynaklara (%23,2) göre daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 4). Buna göre, ikincil hammadde kaynağının B^{üst} tabakası içerisinde en çok tercih edilen çakmaktaşı olduğu tespit edilmiştir. Birincil kaynaklarda ise yumuşak kireç kaplı kabuklu çakmaktaşları tercih edilmiştir.

	Çakıl Taşı Kabuğu		Yumuşak Kireçli Kabuk		Toplam
	n	%	n	%	N
Taşmalık	40	75,5	13	24,5	53
Çekirdek	3	100	0	0	3
Toplam	43	76,8	13	23,2	56

Tablo 4. Üçağızlı II Mağarası B^{üst} tabakası hammadde kaynaklarının kabuk tiplerine göre dağılımı

2020 yılı Üçağızlı II Mağarası çalışmalarında 74 adet alet belirlenmiştir (Tablo 5). Ele geçen aletler arasında Mousterian uçlar (%20,3), tek kenar kazıyıcılar (%31,1) ve iki kenar kazıyıcılar (%16,4) sıklıkla kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, düzeltili ve düzeltilsiz Levallois uçlar (%5,5), çentikli aletler (%6,8) ve çeşitli düzeltili kenarlara sahip kenar kazıyıcı aletler tespit edilmiştir (Resim 8).

Alet tipleri	N	%
Levallois uç	1	1,4
Düzeltili levallois uç	3	4,1
Mousterian uç	15	20,3
Tek düz kenar kazıyıcı	13	17,6
Tek içbükey kenar kazıyıcı	2	2,7
Tek dışbükey kenar kazıyıcı	8	10,8
İki düz kenar kazıyıcı	3	4,1
İki düz/dışbükey kenar kazıyıcı	5	6,8
İki dışbükey kenar kazıyıcı	3	4,1
İki dışbükey/içbükey kenar kazıyıcı	1	1,4
Yatık kenar kazıyıcı	1	1,4
İç yüzeyi düzeltili kenar kazıyıcı	3	4,1
Tipik ön kazıyıcı	1	1,4
Çentikli	5	6,8
Dışlemeli	1	1,4
Almaşık düzeltili alet	1	1,4
Komposit alet	1	1,4
Tanımlanamayan	7	9,5
Toplam	74	100

Tablo 5. Üçağızlı II Mağarası B^{üst} tabakası alet dağılımı

Tablo 6'da B^{üst} tabakasına ait taşmalık tiplerinin dağılımı verilmektedir. Yontmataşların taşmalık tiplerine bakıldığında yonga ağırlıklı bir üretim görülmektedir. Basit yongaların (%48,3) yoğun olarak bulunduğu üretimde Levallois yongalar (%17,7), kabuklu yongalar (%5,4) ve teknoloji artıkları olan yonga parçaları bulunmaktadır. Bununla birlikte, B^{üst} tabakasında yonga üretiminin yanı sıra dilgi üretiminin de belirgin bir oranda uygulandığı gözlenmektedir (Basit dilgiler (%16,3), Levallois dilgiler (%5,9)).

Taşmalık Tipleri	N	%
Kabuklu Yonga	11	5,4
Basit Yonga	98	48,3
Basit Dilgi	33	16,3
Levallois Yonga	36	17,7
Levallois Dilgi	12	5,9
Levallois Uç	4	2
Yanılıcı Levallois Uç	1	0,5
Kırık Parça	7	3,4
Nahr İbrahim	1	0,5
Toplam	203	100

Tablo 6. Üçağızlı II Mağarası B^{üst} tabakası taşmalık tipleri

Tablo 7’de B^{üst} tabakasına ait taşmalıkların topuk tiplerine göre dağılımı verilmektedir. Taşmalık tipleri arasında façetalı ve düz topuklar diğer topuk tiplerine göre daha fazla görülmektedir. Bu topuk tiplerini kabuklu ve çatı biçimli topuk tipleri takip etmektedir. Düz topuk basit yongalarda (%44,9), kabuklu yongalarda (%36,4), basit dilgilerde (%36,4), Levallois yonga (%11,1) ve Levallois dilgilerde (%8,3) görülürken; façetalı topuk tipi ise Levallois dilgi (%91,7), Levallois yongada (%80,6), Levallois uç (%50), basit yonga (%22,4) ve basit dilgilerde (%24,2) tespit edilmiştir.

Topuk Tipleri	Kabuklu Yonga		Basit Yonga		Basit Dilgi		Levallois Yonga		Levallois Dilgi		Levallois Uç	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Yok	7	63,6	25	25,5	13	39,4	2	5,6	0	0	2	50
Kabuklu	0	0	4	4,1	0	0	0	0	0	0	0	0
Düz	4	36,4	44	44,9	12	36,4	4	11,1	1	8,3	0	0
Çatı	0	0	3	3,1	0	0	1	2,8	0	0	0	0
Façetalı	0	0	22	22,4	8	24,2	29	80,6	11	91,7	2	50
Toplam	11	100	98	100	33	100	36	100	12	100	4	100

Tablo 7. Üçağızlı II Mağarası B^{üst} tabakası taşmalıkların topuk tipleri

Tablo 8’de Üçağızlı II Mağarası B^{üst} tabakasından elde edilen taşmalıkların dorsal izlerinin dağılımı verilmektedir. Çalışma kapsamında incelenen taşmalıklar arasında paralel dorsal izlerin yaygın olduğu tespit edilmiştir. Paralel izleri, ortogonal / merkezci izler takip etmektedir. Yakınsak asimetrik ve simetrik izler ise az oranda tespit edilmiştir. Bununla birlikte, basit yonga, basit dilgi, Levallois yonga ve Levallois dilgilerde genellikle paralel izler gözlenirken; Levallois uçlarda ise genellikle yakınsak asimetrik iz tespit edilmiştir.

	Kabuklu Yonga		Basit Yonga		Basit Dilgi		Levallois Yonga		Levallois Dilgi		Levallois Uç	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Dorsal izler												
Paralel	1	9,1	70	71,4	27	81,8	24	66,7	9	75	0	0
Yakınsak Simetrik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	25
Yakınsak Asimetrik	0	0	2	2	1	3	7	19,4	2	16,7	3	75
Ortogonal/Merkezcil	0	0	16	16,3	3	9,1	5	13,9	1	8,3	0	0
Tanımlanamayan	10	90,9	10	10,2	2	6,1	0	0	0	0	0	0
Toplam	11	100	98	100	33	100	36	100	12	100	4	100

Tablo 8. Üçağızlı II Mağarası B^{üst} tabakası taşımalarının dorsal izlerin şekli

Tablo 9'da incelenen taşımalarının dorsal izlerinin çıkarım yönleri verilmektedir. Dorsal iz yönleri arasında proksimal iz yaygın olarak gözlenmiştir. Bunu merkezci ve ortogonal iz yönleri takip etmektedir. Basit yonga, basit dilgi, Levallois yonga, Levallois dilgi, Levallois uç ve kabuklu yonga gibi taşımalarında proksimal dorsal iz yönü yüksek orandayken, bu taşımalarının bir kısmında daha az oranda da olsa merkezci ve ortogonal dorsal izler tespit edilmiştir.

Dorsal İzlerin Yönelimi	Kabuklu Yonga		Basit Yonga		Basit Dilgi		Levallois Yonga		Levallois Dilgi		Levallois Uç	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Proksimal	1	9,1	69	70,4	27	81,8	31	86,1	11	91,7	4	100
Proksimal ve Distal (Bidirectional)	0	0	0	0	1	3	0	0	0	0	0	0
Ortogonal	0	0	4	4,1	2	6,1	1	2,8	0	0	0	0
Merkezcil	0	0	12	12,2	1	3	4	11,1	1	8,3	0	0
Lateral	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Distal	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Tanımlanamayan	10	90,9	10	10,2	2	6,1	0	0	0	0	0	0
Toplam	11	100	98	100	33	100	36	100	12	100	4	100

Tablo 9. Üçağızlı II Mağarası B^{üst} tabakası taşımalarının dorsal izlerin yönelimi

Tablo 10'da çalışma kapsamında incelenen taşımalarının distal uçlarında tespit edilen kırılma biçimlerinin dağılımı verilmektedir. İncelenen taşımalarının bir kısmının distal kısmı olmadığı için kırılma biçimine bakılamamıştır. Geri kalan taşımalarının ise yarısından fazlasında düz biçimli kırılma gözlenmiştir. Bununla birlikte, B^{üst} tabakasına ait taşımalık tiplerinin hepsinde düz biçimli kırılma biçimi diğer kırılma tiplerine göre daha yüksek oranda gözlenmiştir.

Kırılma Biçimleri	Kabuklu Yonga		Basit Yonga		Basit Dilgi		Levallois Yonga		Levallois Dilgi		Levallois Uç	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Distal Yok	5	45,5	29	29,6	11	33,3	15	41,7	4	33,3	0	0
Düz	6	54,5	58	59,2	21	63,6	19	52,8	7	58,3	4	100
Menteşe	0	0	7	7,1	1	3	1	2,8	1	8,3	0	0
Basamaklı	0	0	4	4,1	0	0	1	2,8	0	0	0	0
Toplam	11	100	98	100	33	100	36	100	12	100	4	100

Tablo 10. Üçağzılı II Mağarası B^{üst} tabakası taşımalarının kırılma biçimleri

2020 yılı Üçağzılı II Mağarası kazı çalışmasında B^{üst} tabakasından 6 adet tek kutuplu Levallois çekirdek ele geçmiştir. Bu çekirdeklerin taşımalarının 3 tanesi yumru, 2 tanesi köşeli yumru ve 1 tanesi yongadır. Çekirdeklerin 5 tanesinde tek platform bulunmaktadır. Ancak bir çekirdek kırık olduğu için platform sayısı tespit edilememiştir. Çekirdeklerin çıkarım izlerine bakıldığında ise 5 tanesinde paralel çıkarım gözlenirken, 1 tanesinde birbirine dik (ortogonal) çıkarım tespit edilmiştir. Bunun yanında, çalışma kapsamında incelenen çekirdeklerin 4 tanesinin küçük, 2 tanesinin ise çıkarım yüzeyinin düz olmasından dolayı çekirdeğin kullanımına devam ettirilemediği düşünülmektedir. Çekirdeklerin minimum ve maksimum uzunluk, genişlik ve kalınlıklarına bakıldığında, tek kutuplu Levallois çekirdeklerin minimum uzunluğu 31 mm, maksimum uzunluğu ise 40 mm'dir. Bunun yanında, incelenen çekirdeklerin minimum genişliği 26 mm iken, maksimum genişliği ise 39 mm'dir. Çekirdeklerin kalınlık ölçülerine bakıldığında ise minimum kalınlığı 11 mm, maksimum kalınlığı ise 21 mm'dir.

Tartışma

Üçağzılı II Mağarası, Akdeniz sahilinde, Levant'ın en kuzey ucunda yer alan Orta Palolitik (OP) Dönem'e tarihlendirilen bir yerleşimdir. 2020 yılında sistematik kazı çalışmalarına başlanan Üçağzılı II Mağarası'nda, yüzey toprağının hemen altında yer alan B^{üst} tabakasında Orta Paleolitik Dönem'e ait kalıntılar bulunmuştur. Önceki yıllarda yapılan çalışmalarda uranyum serisi yöntemiyle B^{üst} tabakası 42,000 yıl öncesine tarihlendirilmiştir ve bu nedenle kalıntıların 42 binden daha eski bir döneme ait olduğu belirlenmiştir. Bu yılki kazı çalışmalarında toplanan hayvan kemiklerinden kolojen örneği elde edilemediği için Karbon 14 tarihlendirmesi yapılamamıştır. Önümüzdeki yıllarda, ilerleyen kazı çalışmaları ile mağaranın tabakalarının tarihlendirmesine yönelik tarihlendirme çalışması yapılması planlanmaktadır. Böylece Üçağzılı II ile 500 m ileride bulunan ve Üst Paleolitik Dönem'e tarihlendirilen Üçağzılı I Mağarası arasındaki kronolojik ilişki belirlenmiş olacaktır.

2020 yılı kazı çalışmalarında B^{üst} tabakasında bulunan faunal kalıntılar, mağarada konaklayan insanların ağırlıklı olarak karasal toynaklıları avladıklarını ve denizel yumuşakçaları tükettiklerini işaret etmektedir. Denizel yumuşakçaların nispeten bol olması, o dönemde deniz seviyesinin mağara yakınlarında olduğunu düşündürür ki erken MIS 3 evresindeki görece ısınma (interstadial), buzulların kısmen erimesi ve deniz seviyesinde artışla sonuçlandığı için bu durum aslında sürpriz değildir. Bu iklim değişikliğinin bir başka sonucu da, bölgedeki ormanlık alanın ve bitki örtüsünün yoğunlaşmasıdır. Mağarada bulunan geyiklere ait kalıntıların bolluğu iklimdeki bu iyileşmeye önemli bir kanıt sağlar. Mağara günümüzde bile derin vadiler ve sarp tepeliklerle çevrilidir ve böyle bir topografya toynaklıların avlanması ya da onlara tuzak kurulması için uygun şartlar sağlar. Yaban keçisinin daha açık ve kayalık alanlarda yaşaması bölgede ormanların yanı sıra böyle alanların da bulunduğunu işaret eder. Günümüzdeki Asi Nehri deltası da prehistorik insanların avcılık-toplayıcılık faaliyetleri için önemli bir bölge olmalıdır. 2020 yılında olmasa da ilk yayında (Baykara vd, 2015) varlığı bildirilen gergedan (*Dicerorhinus hemitoechus?*) Orta Paleolitik Dönem'de delta bölgesinde geniş otlaklıkların ve çalılıkların hâkim olduğu bir bitki örtüsünün varolduğunu düşündürür. Deniz seviyesinin o dönemde bugünkünden daha düşük olması da av sahasının daha geniş bir alanı kapsadığının işaretlerini verir. Bütün olarak bakıldığında, bölgede savan benzeri açık alan/ova ile ormanın bir arada bulunduğu, topografyanın derin vadiler, tepeler ve sarp kayalıklarla avlanma ve toplayıcılık için çok uygun şartlar sunduğu anlaşılmaktadır.

Bol miktarda protein sağlayan karasal toynaklılar dışında daha az miktarda protein sağlayan tavşan, kaplumbağa, balık, denizel yumuşakçalar ve hatta küçük etçillerin (Baykara vd, 2015) besin olarak tüketilmesi, mağara sakinlerinin geniş bir diyet çeşitliliğine sahip olduklarını göstermektedir (Resim 9) (Cochard vd., 2012; Stiner vd., 2000; Stiner, 2001; Baykara vd., 2015; Laroulandie vd., 2016). Hayatta kalma savaşı veren mağara sakinlerinin yenebilecek tüm kaynakları tüketmeleri aslında hiç şaşırtıcı değildir. Besin kaynaklarının çok bol olduğu habitatlarda insanlar az protein sağlayan hayvanları avlamakla zaman kaybetmeyi tercih etmeyebilirler. Ancak prehistorik bir avcı-toplayıcı popülasyonu için hayatta kalmanın tek yolu, bireylerin günlük besin ihtiyacını karşılayabilmektir. Hızlı koşan ya da kaçan memelilerin avlanması ya da onlara tuzak kurulması zordur, av her zaman başarıyla sonuçlanmaz ve avcılığın kendisi tehlikeli bir aktivitedir. Dolayısıyla prehistorik insanların besin çeşitliliğinin geniş olması, hayatta kalabilmeleri için onlara avantaj sağlar.

Üçağızlı II Mağarası 2020 yılı kazısının en önemli bulgularından biri deniz kabuğundan modifiye edilmiş iki adet boncuktur. B^{üst} tabakasında 2 adet *Columbella rustica* ve 2 adet *Nassarius gibbosula* türüne ait deniz kabuğu bulunmuştur. *C.rustica* kabukları boncuk olarak kullanılırken *N.gibbosula* kabuklarında herhangi bir ize rastlanmamıştır. Buluntu sayısı az olduğu için, boncuk yapımında insanların bilinçli olarak mı *C.rustica* türünü seçtiklerini

bilemiyoruz. Üçağızlı I Mağarası'nda her iki tür de süslenme için kullanılmakla birlikte *N.gibbosula* tüm tabakalarda *C.rustica*'dan daha fazla tercih edilmiştir. Hem Öncül hem de Erken Üst Paleolitik tabakalarında *Nassarius* dominanttır ama Erken Üst Paleolitik'te boncuk olarak modifiye edilen denizel yumuşakçaların tür sayısı artar (Ayşen Açıkkol'un yayınlanmamış yumuşakça verisi). Dolayısıyla, boncuk yapılmak üzere seçilen kabukların seçimi için kesin bir şey söylenemese de, Üst Paleolitik'ten bildiğimiz süs eşyası (boncuk) yapma geleneğinin bu bölgede Orta Paleolitik'te başladığını artık söyleyebilecek durumdayız. Orta Paleolitik Dönem'de deniz kabuklarının boncuk olarak kullanımı 135-100 bin yıl öncesine kadar gitmektedir. İsrail'de Skhul ve Qafzeh mağaralarında 135-100 bin yıl önce ve Güney Afrika'da Blombos ve Sibudu mağaralarında 75-70 bin yıl önce *Glycymeris* cinsine ait deniz kabuklarının süs eşyası olarak kullanıldığı belirlenmiştir (Bar-Yosef vd., 2009; Bar-Yosef, 2000; d'Errico vd., 2009; Steele vd., 2019; Vanhaeren vd., 2006). Kuzey Afrika'da Rhafas ve Ifri n' Ammar mağaralarında, birer adet olmak üzere toplamda iki adet *Columbella rustica* türüne ait deniz kabuklusu boncuk olarak tanımlanmıştır (Steele vd., 2019). Bizim buluntularımızla birlikte, Doğu Akdeniz Havzası'nda boncuk yapımı ve kullanımına ilişkin kanıtlara sahip olan Orta Paleolitik yerleşimlerine Üçağızlı II Mağarası da katılmıştır.

Denizel kabuklulara ait başka bir gözlemimiz, bir *Patella sp.*'ye ait muhtemel kullanım izidir. Henüz üzerinde ayrıntılı çalışma yapılmamıştır ama kabuğun iç yüzeyin (ventral) kenarı boyunca izlenen aşınma izi nedeniyle bu kabuğun soyma/kazıma işlevinde kullanılmış olabileceği düşüncesindeyiz. Levant Bölgesi'nde benzer buluntulara Qafzeh Mağarası'nda, Ksar Akil'de ve Üçağızlı I Mağarası'nda rastlanmıştır (Açıkkol Yıldırım ve Güleç, 2018; Bar-Yosef Mayer vd, 2009; Douka, 2011). Üçağızlı I ve II buluntularının SEM taramaları yapıldıktan sonra, bu yumuşakça kabuklarının gerçek işlevleri anlaşılacaktır.

2020 yılı kazı çalışmasında B^{üst} tabakasından elde edilen yontmataşların yarısının tam olduğu, diğer yarısının ise kullanım nedeniyle veya teknoloji hatası olarak kırıldığı belirlenmiştir. Üçağızlı II Mağarası'nda taş alet üretiminde hammadde kaynağı olarak çakmaktaşı kullanılmıştır. Yontmataşların kabuk tiplerine bakıldığında, ikincil hammadde kaynaklarının daha fazla kullanıldığı gözlenmiştir. B^{üst} tabakasından birincil hammadde kaynaklarından sadece yumuşak kireç kaplı çakmaktaşlarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Üçağızlı II Mağarası ile aynı bölgede bulunan ve Orta Paleolitik Dönem'e tarihlendirilen Merdivenli ve Tıkalı mağaralarında da (Baykara, 2013) ikincil hammadde kaynağının tercih edildiği daha önce yayınlanmıştı. Hatay bölgesinde Orta Paleolitik insanların, yongalanması daha kolay ve yeri bilinen birincil kaynaklar yerine ikincil hammadde kaynaklarını tercih etmesi, muhtemelen bu insanların mağaraya yakın bir alanda bulunabilen ikincil kaynaklara daha kolay ulaşmasıyla ilgilidir. Mağaranın kuzeyinde bulunan Üçağızlı I Mağarası'nda ise daha farklı bir hammadde tüketim stratejisi gözlenmektedir. Üçağızlı I Mağarası'nda Öncül Üst Paleolitik (ÖÜP) Dönem'de ikincil ve birincil hammadde kaynakları benzer oranda

kullanılırken, Ahmari Dönem'e doğru ikincil hammadde kaynaklarının kullanımının belirgin oranda azaldığı, taş alet üretiminde daha çok birincil kaynakların tercih edildiği belirlenmiştir (Kuhn, Stiner, vd., 2009). Hatay ilinde Orta Paleolitik'ten Üst Paleolitik Dönem'e doğru hammadde kullanımında görülen bu değişim, insanların mobilite ve insan davranışlarındaki farklılıkları sergilemesi açısından önemli ipuçları vermektedir. Bu durum farklı hammadde kaynaklarına yönelimi ve farklı sosyal organizasyonların geliştiğini de göstermektedir. Bunun yanında, ikincil kaynakların nereden elde edildiği henüz bilinmemesine rağmen, bu hammadde kaynaklarının son buzul çağındaki deniz çekilmelerine bağlı olarak sahil kenarlarında yer alabileceği düşünülmektedir (Kuhn, 2004) Bu nedenle, OP ve ÖÜP dönemlerde daha kolay ve daha az enerji tüketilerek ulaşılan kaynaklar tercih edilirken, Ahmari Dönem'de ise iklimsel değişimler daha zor bir topografyada bulunan hammadde kaynaklarının kullanılmasına neden olmuş olabilir. Üçağzılı II Mağarası B^{üst} tabakasında birincil kaynaktan çekirdeklerin olmaması ama birincil kaynaklara ait kabuk tiplerinin ve aletlerin varlığı, çakmaktaşılarının hammadde olarak mağaraya getirilmediğini ve çekirdeklerin olasılıkla dışarıda yongalandığını düşündürmektedir (Baykara, 2013). Elbette 2020 yılındaki buluntu sayısı azdır ve ilerleyen yıllarda tabakaya ait örneklem sayısının artması ile bu konuda daha açık ve kesin sonuçlara ulaşmak mümkün olabilecektir. Diğer yandan, Hatay'daki diğer OP yerleşimlerinde de benzer hammadde tüketim stratejisinin görülmesi, dönem insanların benzer sosyal organizasyonlara sahip olduğu ve birincil kaynaklara avcılık aktiviteleri için gitmiş olabilecekleri teorisini güçlendirmektedir (Baykara, 2013).

Üçağzılı II Mağarası'nın B^{üst} tabakasında düzeltili aletler arasında tipik Orta Paleolitik yontmataş aletler gözlenmiştir. Ancak, düzeltili aletlerdeki düzelti yoğunluğu azdır. B^{üst} tabakasında, Orta Paleolitik Dönem alet tiplerinden olan uçlar (Mousterian ve Levallois uçlar) ve kenar kazıyıcılar (tek, çift, yatık kenar kazıyıcı) yüksek oranda bulunmakla birlikte, daha az oranda çentikli aletler de yer almaktadır.

Üçağzılı II Mağarası'nın B^{üst} tabakasında Levallois tekniği yaygın olarak kullanılmıştır. Taş alet topluluğu içerisinde Levallois teknik ile üretilen Levallois yonga, Levallois dilgi ve Levallois uçlar bulunmaktadır. Bu tabakada yonga ağırlıklı bir taş alet endüstrisi bulunmakla birlikte, az oranda dilgi üretimi de mevcuttur. Yontmataş aletlerin topuk tipleri arasında façetalı ve düz topuk tipleri dominanttır. Basit yonga ve dilgilerde düz topuk görülürken, Levallois uç, Levallois yonga ve dilgilerde Levallois üretimiyle ilişkili olarak façetalı topuk yüksek orandadır. Taş aletlerde dorsal izler arasında paralel izler yüksek oranda, ortogonal/merkezcil izler düşük oranda, yakınsak simetrik ve asimetrik izler ise Levallois uçlarla ilişkili olarak az orandadır. Dorsal izlerin yönelimi ele alındığında proksimal çıkarımlar yüksek, merkezcil ve ortogonal çıkarım izleri daha düşük orandadır. Proksimal ve distal (bidirectional) yönlü çıkarımlar ile lateral ve distal yönlü çıkarımların oranı ise oldukça düşüktür. Bunların yanı sıra, taş aletlerin distal uçlarının genellikle düz bir biçimde kırılması, menteşeli ve basamaklı

kırılmaların ise oldukça düşük oranda bulunması, yongalama sırasında çekirdeğe gerekli gücün uygulandığını ve yongalama işleminin dikkatli bir şekilde yapıldığını göstermektedir. B^{üst} tabakasında şu ana kadar bulunan çekirdeklerin tamamı tek kutuplu Levallois çekirdeklerden oluşmaktadır. Çekirdeklerde tek bir platform yer alır ve bu platform taşımalarında olduğu gibi genellikle paralel çıkarımlarla karakterizedir. Taşımalarında ve çekirdeklerde yüksek oranda paralel çıkarımların varlığı ve düşük oranda ortogonal/merkezci çıkarımların olması ise teknolojiyi heterojen hale getirmiştir.

Üçağzılı II Mağarası dışında Hatay bölgesinde yer alan diğer Orta Paleolitik buluntu yerleri Merdivenli ve Tıkalı mağaralarıdır. Levallois üretiminin baskın olduğu Merdivenli Mağarası'nda, merkezci çıkarımlı Levallois çekirdekler baskın olmakla birlikte, tek ve çift kutuplu Levallois çekirdekler de bulunmaktadır. Yontmataş alet topluluğunda yonga üretimi yüksek ama dilgi oranı azdır. Merdivenli Mağarası'nda düzeltili aletler arasında kenar kazıyıcılar başta olmak üzere çentikli ve dişlemeli aletler yaygın olarak bulunmaktadır (Baykara vd., 2016). Tıkalı Mağarası'nda ise merkezci Levallois çekirdeklerin yanında tek kutuplu ve yakınsak Levallois çekirdekler baskındır, yonga ağırlıklı bir endüstri bulunmaktadır ve düzeltili aletler arasında kenar kazıyıcılar ve Levallois yongaların oranı yüksektir (Şenyürek, 1959). Üçağzılı II Mağarası'nda ise 2005, 2007 ve 2020 kazı çalışmalarından elde edilen buluntular, mağarada tek ve çift kutuplu Levallois çekirdeklerin baskın olduğunu ve merkezci Levallois çekirdeklerin daha az oranda bulunduğunu göstermektedir. Ancak bütün olarak bakıldığında, Hatay'da bulunan Orta Paleolitik Dönem'e ait bu üç mağara, Levallois üretiminin yaygınlığı, yonga üretiminin baskın olması ve düzeltili alet tiplerinin benzer olması açısından birbirlerine teknolojik ve tipolojik olarak yakınlık sergiler.

Anadolu'da Orta Paleolitik Dönem'e ait önemli buluntu yerlerinden biri olan Karain Mağarası'nda (Antalya) yonga ağırlıklı bir endüstri bulunmaktadır. Karain Mağarası Orta Paleolitik Dönem taş alet topluluğunda düzeltili ve tekrar düzeltilmiş aletler bulunmaktadır, bunlar içerisinde kenar kazıyıcılar ve Mousterian uçlar yoğun oranda ele geçmiştir. Bu alet tiplerini çentikli ve dişlemeli aletler izlemektedir. Taş alet üretiminde tükenmiş çekirdeklerin oranı yüksektir ve bunların yanı sıra Levallois çekirdekler ile çift kutuplu ve disk biçimli çekirdekler de yer alır (Otte vd., 1995, 1998). Karain Mağarası'nın Orta Paleolitik aletleri Zagros Mousterian endüstrisiyle ilişkilendirilmektedir (Dibble, 1984; Baumler ve Speth, 1993; Dibble ve Holdaway, 1993; Otte vd., 1995, 1998; Yalçinkaya vd., 1993). Karain Mağarası yontmataş aletleri Zagros Mousterian endüstrisine benzer tipolojik ve teknolojik özellikleri ile Üçağzılı II Mağarası'ndan farklılık sergiler. Bu farklılık Üçağzılı II'de Levallois tekniğinin yoğun olarak kullanılmasıyla da ilişkilidir.

Ülkemizde araştırması yapılan bir diğer Orta Paleolitik dönem buluntu yeri Niğde'deki Kaletepe Deresi 3'tür (KD3). Günümüzden 160 bin yıl öncesine tarihlenen (OIS 6) KD3'ün üst tabakaları (Tabaka I, I' ve II) Orta Paleolitik Dönem'e ait buluntular içermektedir. KD3'ün

OP endüstrisi Levallois ve Kombewa yongalar ile karakterizedir. Bu tabakalarda bulunan taşmalıklarda façetalı topuk tipinin yoğun olduğu belirtilmiştir. KD3'ün alt tabakalarında ise iki farklı Levallois teknolojisi baskındır; tek kutuplu çekirdeklerden dilgiler, merkezci Levallois çekirdeklerden yongalar üretilmiştir. Ayrıca, düzeltili aletler içerisinde Mousterian kenar kazıyıcılar ve uçlar baskındır (Slimak vd., 2008; Kuhn, Balkan-Atlı, Dinçer, 2009). KD3 buluntu yerinin Orta Paleolitik tabakaları ile B^{üst} tabakası, Levallois üretiminin baskın olması ile birbirlerine benzerlik gösteririr ama B^{üst} tabakasında Kombewa yongaların yokluğu iki buluntu yerini birbirlerinden farklı kılar.

Anadolu'da yakın zamanda bulunan bir diğer Orta Paleolitik dönem buluntu yeri Sürmecik (Banaz-Uşak) açık alan yerleşim alanında iki yüzeyli aletler ile yonga ağırlıklı bir teknoloji yer almaktadır. Bununla birlikte, Levallois çekirdekler, yongalar ve uçların da bu alanda yoğun olarak bulunduğu belirtilmiştir. Sürmecik açık alan yerleşim alanında düzeltili aletler arasında özellikle Quina tipi kenar kazıyıcılar olmak üzere çeşitli kenar kazıyıcılar, çentikli, dişlemeli aletler, Mousterian ve Levallois uçlar, limaces, ön kazıyıcılar ve iki yüzeyli yaprak biçimli uçlar bulunmaktadır. Sürmecik Orta Paleolitik açık alan yerleşim alanı Levallois çekirdek, yonga ve uçların bulunması ile Üçağızlı II Mağarası'nın B^{üst} tabakasına benzerlik göstermesine rağmen, B^{üst} tabakasında Quina tipi kenar kazıyıcıların ve iki yüzeyli yaprak biçimli uçların bulunmaması nedeniyle farklılık göstermektedir.

Levant Orta Paleolitik endüstrisi Levallois üretimin baskın olmasıyla karakterizedir ve Tabun Mağarası'nın stratigrafisine göre sınıflandırılmaktadır (Bar-Yosef, 1998; 2000). Tabun Mağarası'nın en alt tabakası olan Tabun D (270-170 bin yıl önce) tek kutuplu Levallois çekirdekler ve Levallois olmayan çekirdekler ile karakterizedir. Bununla birlikte bu tabakada dilgi ve uçlar yaygındır. Tabun D endüstrisi, Levant'ta Rosh Ein Mor (Marks ve Monigal, 1995), Hayonim E (Meignen, 1998) ve Yabrud I (Solecki ve Solecki, 1995) alanlarından bilinmektedir. Tabun C tabakasında (170-90/85 bin yıl önce) ise merkezci ve iki kutuplu Levallois çekirdekler baskındır. Bununla birlikte, belirgin oranda dairesel yonga ve az oranda üçgen uçlar belirlenmiştir (Bar-Yosef, 1998). Bu tabakanın en belirgin düzeltili alet tipleri arasında kenar kazıyıcılar ile daha az oranda bulunan taş kalem, çentikli ve dişlemeli aletler gelmektedir (Bar-Yosef, 2000). Levant'ta Tabun C tipi endüstri, Tabun C tabakası, Skhul (Bar-Yosef, 1998), Qafzeh (Hovers, 2009), Ras el Kelb (Copeland, 1998), Na'ame (Fleisch, 1970) ve Ksar 'Akil 26-27 tabakalarından (Marks ve Volkman, 1986) bilinmektedir. Levant Orta Paleolitik Dönem'in geç evresi Tabun B tabakasından (75-46 bin yıl önce) bilinir ve bu evre tek kutuplu yakınsak Levallois çekirdeklerden üretilen taşmalıkların yaygın olarak kullanılmasıyla karakterizedir. Bununla birlikte, bu tabakada *chapeau de gendarme* topuklu ve geniş tabanlı Levallois uçların kullanımı yaygındır. Dilgiler ise genellikle taşmalıkların %25'i oranında bulunmaktadır. Tabun B tabakasının en yaygın düzeltili aletleri kenar kazıyıcılar ve Levallois uçlardır (Bar-Yosef, 1998, 2000) (Bar-Yosef ve Meignen, 2001). Tabun B tipi endüstri, Kebara (Bar-Yosef vd., 1992; Meignen, 1995), Amud (Hovers 1998),

Tor Faraj ve Tor Sabiha’da (Henry, 1995, 1998) tespit edilmiştir. Üçağzılı II Mağarası’nın B^{üst} tabakasından elde edilen taş alet buluntularının ağırlıklı olarak Levallois teknikle üretilmiş olması, bu kültürün Levant Mousterian endüstrisi içerisinde yer aldığını göstermektedir. Üçağzılı II’de tek kutuplu Levallois çekirdekler ile yonga ağırlıklı bir endüstrinin baskın olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, bu tabakada yoğun olarak ele geçen Mousterian uçlar ve kenar kazıyıcıların varlığı ile taş aletlerde yoğun düzeltilerin bulunmaması, B^{üst} tabakasının Tabun C evresine benzer olduğunu işaret eder. Tabun C tipi Mousterian evresi Qafzeh, Ksar ‘Akil ve Ras el Kelb mağaralarında tanımlanmıştır. Qafzeh Mağarası (Hovers, 2009) merkezci çıkarımlı Levallois çekirdekleri ile Üçağzılı II Mağarası’nın B^{üst} tabakasından farklılık göstermesine rağmen, yonga ağırlıklı taş alet endüstrisinin bulunması, taşımalarında façetalı ve düz platform tipinin yaygın olması ve kenar kazıyıcıların belirgin oranda bulunmasıyla her iki mağara birbirlerine benzer özellikler sergiler. Bunun yanı sıra, Ksar ‘Akil (27a-b ve 28a-b tabakaları) (Marks ve Volkman, 1986) ve Ras el Kelb (Copeland, 1998) toplulukları, Levallois yonga ağırlıklı endüstrinin varlığı, façeta topuk tipinin baskın oluşu, Levallois uçların az bulunması, kenar kazıyıcıların ise baskın olması ile Üçağzılı II Mağarası’nın B^{üst} tabakası taş alet topluluğuna benzerlik gösterir. Levant’ta Tabun C tipi endüstriye sahip olan bir diğer yerleşim yeri Hayonim’dir. Hayonim üst E tabakası (Meignen, 1998) Levallois uçların az sayıda olmasına rağmen, kenar kazıyıcıların ve façetalı Levallois yongaların yüksek oranda olmasıyla Üçağzılı II Mağarası B^{üst} tabakası ile benzerlik gösterirken, yakınsak Levallois çekirdeklerin baskın olmasıyla Üçağzılı II Mağarası B^{üst} tabakasından farklılaşmaktadır.

Zagros Mousterian topluluklarında, Levant’ın tersine, teknolojik ve tipolojik olarak homojenlik gözlenmekle birlikte, teknolojiye zaman içerisinde belirgin farklılıklar da meydana gelmiştir. Zagros Mousterian endüstrisi tükenmiş çekirdek ve yongalar ile karakterizedir. Bununla birlikte, yüksek oranda disk biçimli çekirdekler, düzeltili aletler ve yakınsak parçalar içermektedir. Zagros Orta Paleolitik taş alet topluluğunda düzeltili aletler içerisinde kenar kazıyıcılar başta olmak üzere Mousterian uçlar da yoğun olarak bulunmaktadır. Bununla birlikte, façetalı topuk indeksi yüksek iken, dilgi indeksi düşüktür. Levallois indeks ise genel olarak Zagros Mousterian topluluklarında düşüktür, sadece Bisitun Mağarası’da yüksek oranda bulunmuştur (Dibble, 1984; Dibble, 1991; Baumler ve Speth, 1993; Dibble ve Holdaway, 1993; Minzoni-Deroche, 1993; Yalçınkaya vd., 1993). Zagros Mousterian endüstrisi ile Üçağzılı II Mağarası’nın B^{üst} tabakasının taş alet toplulukları karşılaştırıldığında, her iki taş alet topluluğunun taşımalarında façetalı topuk tipi yüksek oranda bulunmaktadır. Ancak Zagros Orta Paleolitik taş alet toplulukları, oldukça az oranda gözlenen Levallois teknolojisi, tükenmiş çekirdek ve yongaların yaygınlığı ve disk biçimli çekirdeklerin yoğun olarak bulunması ile Üçağzılı II Mağarası’ndan farklılık sergiler.

Kafkasların Orta Paleolitik taş alet endüstrisi Kuzey ve Güney Kafkaslarda teknolojik ve tipolojik olarak büyük farklılıklar göstermektedir. Kuzey Kafkasların Orta Paleolitik

endüstrisi, Kırım ile Doğu ve Orta Avrupa'nın taş alet topluluğuna benzer ve iki yüzeyli aletler, yaprak biçimli uçlar, iki yüzeyli, yarı iki yüzeyli yakınsak aletler, iki yüzeyli kenar kazıyıcılar ile basit kenar kazıyıcılar ile karakterizedir. Ancak Micoquian endüstrisinin sonunda iki yüzeyli aletlerin oranı azalsa da basit kenar kazıyıcıların ve yakınsak parçaların kullanımı devam etmiştir (Golovanova ve Doronichev, 2003). Güney Kafkaslarda ise çok sayıda Orta Paleolitik sitesi (Khosta, Tsutskvati, Tskhaltsitelaı Kudaro Tsopi, Tskhinval. Georgia) bulunmakla birlikte, bu bölgenin taş alet topluluğu Levallois yongalar, dişlemeli, çentikli, basit kenar kazıyıcılar ve budanmış façetalı (truncated faceted) parçalar ile karakterizedir ve taş alet endüstrisi Levant ve Zagros Mousterian topluluklarına benzemektedir (Golovanova ve Doronichev, 2003; Cohen ve Stepanchuk, 1999; Adler ve Tushabrammishvili, 2004). Ermenistan'da bulunan ve Orta Paleolitik Dönem'e tarihlendirilen Barozh 12 (60,000-31,000 yıl öncesi) açık alan sitesinde, tek kutuplu Levallois ve tek kutuplu-yakınsak çekirdekler baskındır. Ayrıca, bu alanın taş alet topluluğu Levallois ve Mousterian uçlar ile tek ve çift kenarlı kenar kazıyıcılar ile karakterize olup, yonga ve düzeltili aletlerde budanmış (truncated) ve façetalı topuk tipi yoğun olarak bulunmaktadır. Barozh-12 taş alet topluluğunda gözlenen bu özellikler Ermanistan ve Gürcistan'daki Orta Paleolitik siteleri ile Kuzey Levant (Hummal, Umm El Tlel) topluluğuna benzetilmektedir (Glauberger, Gasparyan, Sherriff, vd., 2020; Glauberger, Gasparyan, Wilkinson, vd., 2020) Üçağızlı II Mağarası B^{üst} tabakası, iki yüzeyli aletlerin ve yaprak biçimli uçların bulunmaması sebebiyle Kuzey Kafkas Orta Paleolitik topluluklarından ayrılmakta ama Levallois endüstrisinin ve yonga üretiminin yaygınlığı açısından Güney Kafkasların Orta Paleolitik topluluklarına benzemektedir.

Arabistan Yarımadası'ndaki Orta Paleolitik (OIS 5) yontmataş alet toplulukları arasında belirgin farklılıklar gözlenmektedir. Yarımadanın kuzeyindeki Orta Paleolitik siteleri, merkezci Levallois çekirdekler ile kenarı düzeltili yonga ve küçük düzeltili uçların bulunması ile Kuzeydoğu Afrika ve Levant Orta Paleolitik (OIS 5) endüstrisine benzerlik gösterir. Yarımadanın güneyindeki taş alet toplulukları ise yerel özelliklere sahiptir. Bu bölgede tekrarlayan merkezci ve kaplayan çıkarımlı merkezci Levallois metodu baskındır ve sitelerin birkaçında Nubian tip Levallois çekirdekler de tespit edilmiştir. Ayrıca, oval/dikdörtgen biçimli yongalar, düzeltili aletler ve iki yüzeyli çıkarım metodu da bölgede yaygındır (Nicholson vd., 2021). Kuzey Arabistan ve Üçağızlı II B^{üst} tabakasının buluntuları Levallois endüstrisinin baskın olması açısından birbirlerine benzerdir, ancak Güney Arabistan'ın yerel özelliklere sahip yontmataş alet topluluğu Üçağızlı II B^{üst} tabakasından farklıdır.

Bölgesel olarak değişkenlik gösteren Balkan Orta Paleolitik taş alet toplulukları (MIS 6-5-4) (Dogandžić ve Đuričić, 2017; Kozłowski, 1992; Mihailović vd., 2014), küçük boyutlu taş aletlerin yaygınlığı ve - Zagros Mousterian topluluğuna benzerlik sergileyen - tekrarlayan Levallois ve disk biçimli çekirdeklerle karakterizedir. Yontmataş alet topluluğu içerisinde

kenar kazıyıcılar ile düzeltili Levallois ve Mousterian uçlar yaygındır ve bu özelliğiyle Üçağzlı II'den farklılık göstermektedir. Yunanistan'ın Orta Paleolitik (100-40 ka) taş alet endüstrisinde Levallois endüstrisinin yanı sıra, Levallois olmayan tek kutuplu, disk biçimli ve merkezci üretimler de uygulanmıştır. Bununla birlikte, tükenmiş çekirdekler ile küçük boyutta taşmalıklar ve düzeltili aletler yaygın olarak bulunmaktadır (Tourloukis ve Harvati, 2017). Üçağzlı II'de ise 2020 yılında açığa çıkarılan sınırlı sayıdaki çekirdekler arasında sadece tek kutuplu Levallois çekirdek tipi mevcuttur. 2005-2007 örnekleme içerisinde Levallois çekirdeklerin yanı sıra, Yunanistan Orta Paleolitik yontmataş alet topluluğuna benzer şekilde, Levallois olmayan merkezci çekirdekler de bulunmaktadır, ama disk biçimli çekirdeklerin yoğunluğu azdır (Baykara vd., 2015). Üçağzlı II Mağarası, tükenmiş çekirdekler ile küçük boyutlu taş aletlerin bulunmaması ile Yunanistan taş alet topluluğundan farklılık göstermektedir.

Sonuç

Türkiye, Kafkaslar, Orta Asya, Orta Doğu ve Doğu Avrupa arasında önemli bir geçiş bölgesidir ve Pleistosen dönem boyunca gerçekleşen hominid göçlerinin anlaşılması için büyük bir potansiyele sahiptir. Levant koridorunun en kuzeyinde yer alan Üçağzlı II Mağarası'nda 2020 yılında başlayan ve önümüzdeki yıllarda da devam etmesi planlanan kazı çalışmaları, Geç Pleistosen dönem insanların kültürlerinin, davranış örüntülerinin, teknolojilerinin ve Anadolu ile Levant arasındaki etkileşimin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2020 yılında Üçağzlı II Mağarası B^{üst} tabakasından elde edilen faunal kalıntılar ve yontmataş aletler, bizlere Hatay'ın Orta Paleolitik Dönem'i ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Faunal kalıntılar, mağara sakinlerinin geyikler ve yaban keçisi başta olmak üzere karasal toynaklıları avladıklarını, bunlara ek olarak deniz yumuşakçalarını da tükettiklerini göstermektedir. İnsanlar tarafından boncuk yapılmak üzere delinmiş iki denizel kabuk, şimdilik Türkiye'deki en eski süs eşyaları olmalarının yanı sıra Doğu Akdeniz Havzası'nda da en eski örnekler arasındadır. Bir yandan Üçağzlı I Mağarası ile olası bir ilişkinin ipuçlarını verirken, diğer yandan süslenme geleneğinin kökenini daha erken bir döneme atfetmemizi sağlamıştır.

B^{üst} tabakasından elde edilen yontmataş alet topluluğu Levant, Arabistan Yarımadası, Zagroslar, Kafkaslar, Balkanlar ve Anadolu'nun Orta Paleolitik buluntuları ile karşılaştırıldığında, Hatay ve Kuzey Arabistan Orta Paleolitik Dönem taş alet topluluklarının benzer olduğu gözlenmiştir. Son olarak, Üçağzlı II buluntu topluluğu, Levallois endüstrisinin baskın olması, yonga üretiminin yaygın olması, hafif düzeltili aletler, uçlar (Mousterian ve Levallois uçlar) ve kenar kazıyıcıların yüksek oranda bulunması ile Zagros, Kafkas ve Balkan Orta Paleolitik endüstrilerinden ziyade "Tabun C" endüstrisine benzemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu araştırma Türkiye Cumhuriyeti, Kültür ve Turizm Bakanlığı Tarafından desteklenmektedir. Proje numarası: CK13103-2020.

Teşekkür: Kazı çalışmalarında bizlere her türlü desteklerinden dolayı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü çalışanlarına, Hatay Arkeoloji Müzesi çalışanlarına, değerli heyet üyelerimize ve kazıların başından beri manevi desteğini esirgemeyen sevgili hocamız Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ'e teşekkür ederiz.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: This research is supported by the Republic of Turkey, Ministry of Culture and Tourism. Project number: CK13103-2020.

Kaynakça/References

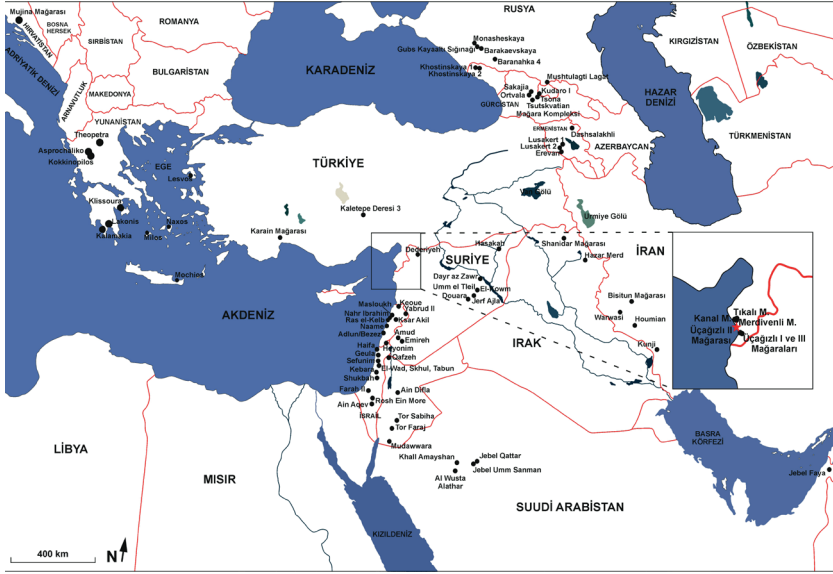
- Açıkkol Yıldırım, A., Güleç, E. (2018). The Ornamental Shell Collection and Possible Shell Tool in Üçağızlı Cave. 21st Congress of the European Anthropological Association (22-25 August, 2018), p.15, Odense Denmark.
- Adler D. S., Tushabramishvili N. (2004). Middle Palaeolithic Patterns of Settlement and Subsistence in the Southern Caucasus. Nicholas J. Conard (Ed.), *Settlement Dynamics of the Middle Paleolithic and Middle Stone Age* içinde (s. 91–132). Tübingen: Kerns Verlag.
- Bar-Yosef, O., Vandermeersch, B., Arensburg, B., Belfer-Cohen, A., Goldberg, P., Laville, H., Meingen, L., Rak, Y., Speth, J.D., Tchernov, E., Tillier, A-M., Weiner, S., Clar, G.A., Garrard, A., Henry, D.O., Hole, F., Roe, D., Rosenberg, K.R., Schepartz, L.A., Shea, J.J., Smith, F.H., Trinkaus, E., Whalen, N.M., Wilson, L. (1992). The Excavations in Kebara Cave, Mt. Carmel [and Comments and Replies]. *Current Anthropology*, 33 (5), 497-550.
- Bar-Yosef, O. (1998). The Chronology of the Middle Paleolithic of the Levant. Takeru Akazawa, Kenichi Aoki, Ofer Bar-Yosef (Ed.), *Neanderthals and Modern Humans in Western Asia* içinde (s. 39-56). New York: Kluwer Academic Publishers.
- Bar-Yosef, O. (2000). The Middle and Early Upper Paleolithic in Southwest Asia and Neighboring Regions. Ofer Bar-Yosef, David Pilbeam (Ed.), *The Geography of Neanderthals and Modern Humans in Europe and the Greater Mediterranean* içinde (s. 130-156). Cambridge: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University.
- Bar-Yosef, O., Meignen, L. (2001). The Chronology of the Levantine Middle Palaeolithic Period in Retrospect. *Bulletins et mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, 13 (3-4), 269-289.
- Bar-Yosef Mayer, D.E., Vandermeersch, B., Bar-Yosef, O. (2009). Shells and Ochre in Middle Paleolithic Qafzeh Cave, Israel: Indications for modern behavior. *Journal of Human Evolution*, 56 (3), 307-314.
- Baumler, M., Speth, J.D. (1993). A Middle Paleolithic Assemblage from Kunji Cave, Iran. Harold L. Dibble, Deborah I. Olszewski (Ed), *The Paleolithic Prehistory of The Zagros-Taurus* içinde (s. 1-75), Philadelphia: The University Museum, University of Pennsylvania.
- Baykara, İ. (2013). Hatay Orta Paleolitik Dönem Endüstrilerinde Hammadde Kullanımı. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2), 19-33.
- Baykara, İ., Mentzer, S., Stiner, M., Asmerom, Y., Güleç, E., Kuhn, S. (2015). The Middle Paleolithic occupations of Üçağızlı II Cave (Hatay, Turkey): Geoarcheological and archeological perspectives. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 4, 409-426.

- Baykara, İ., Kuhn, S., Baykara, D.S. (2016). Mousterian Lithic Assemblages Of Merdivenli Cave. *Mediterranean Archaeology & Archaeometry*, 16 (1), 101-115.
- Bordes, F. (1961). *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*. Paris.
- Cohen, V. Y., Stepanchuck, V. N. (1999). Late Middle and Early Upper Paleolithicevidence from the East European Plain and Caucasus: a new look at variability, interactions, and transitions. *Journal of World Prehistory*, 13, 265-319.
- Cochar, D., Brugal, J.-P., Morin, E., Meignen, L. (2012). Evidence of Small Fast Game Exploitation in the Middle Paleolithic of Les Canalettes Aveyron, France. *Quaternary International*, 264, 32-51.
- Copeland, L. (1998). The Middle Paleolithic Flint Industry of Ras El-Kelb. Lorraine Copeland, Norah Moloney (Ed.), *The Mousterian Site of Ras el-Kelb, Lebanon* içinde (s. 73-176), Oxford: BAR International Series 706, British Archaeological Reports.
- d'Errico, F., Vanhaeren, M., Barton, D., Bouzouggar, A., Mienis, H., Richter, D., Hublin, J.J., McPherron, S.P., Lozouet, P. (2009). Additional Evidence on the Use of Personal Ornaments in the Middle Paleolithic of North Africa. *PNAS*, 106 (38), 16051-16056.
- Dibble, H.L. (1984). The Mousterian Industry from Bisitun Cave (Iran). *Paléorient*, 10, (2), 23-34.
- Dibble, H.L. (1991). Mousterian Assemblage Variability on an Interregional Scale. *Journal of Anthropological Research*, 47, (2), 239-257.
- Dibble, H.L., Holdaway, J.S. (1993). The Middle Paleolithic Industries of Warwasi. Harold L. Dibble, Deborah I. Olszewski (Ed), *The Paleolithic Prehistory of The Zagros-Taurus* içinde (s. 75-101), Philadelphia: The University Museum, University of Pennsylvania.
- Dogandžić, T., Đuričić, L. (2017). Lithic Production Strategies in the Middle Paleolithic of the Southern Balkans. *Quaternary International*, 450, 68-102.
- Douka, K. (2011). An Upper Palaeolithic shell scraper from Ksar Akil (Lebanon). *Journal of Archaeological Science*, 38, 429-437.
- Fleisch, S.J. (1970). Les habitats du Paleolithique moyen a Naame, (Liban). *Bulletin du Musee de Beyrouth*, 23, 25-98.
- Glauber, P., Gasparyan, B., Sherriff, J., Wilkinson, K., Li, B., Knul, M., Brittingham, A., Hren, M. T., Arakelyan, D., Nahapetyan, S., Raczynski-Henk, Y., Haydosyan, H., & Adler, D. S. (2020). Barozh 12: Formation processes of a late Middle Paleolithic open-air site in western Armenia. *Quaternary Science Reviews*, 236, 106276.
- Glauber, P., Gasparyan, B., Wilkinson, K., Frahm, E., Nahapetyan, S., Arakelyan, D., Raczynski-Henk, Y., Haydosyan, H., & Adler, D. S. (2020). Late Middle Paleolithic Technological Organization and Behavior at the Open-Air Site of Barozh 12 (Armenia). *Journal of Paleolithic Archaeology*, 3(4), 1095-1148.
- Golovanova, L.V., Doronichev, V. B. (2003). The Middle Paleolithic of the Caucasus. *Journal of World Prehistory*, 17 (1), 71-140.
- Henry, D.O. (1995). *Prehistoric Cultural Ecology and Evolution*. Plenum Press: New York.
- Henry, D.O. (1998). Intrasite Spatial Patterns and Behavioral Modernity: Indications from the Late Levantine Mousterian Rockshelter of Tor Faraj, Southern Jordan. Takeru Akazawa, Kenichi Aoki, Ofer Bar-Yosef (Ed.), *Neanderthals and Modern Humans in Western Asia* içinde (s.127-142). New York: Kluwer Academic Publishers.

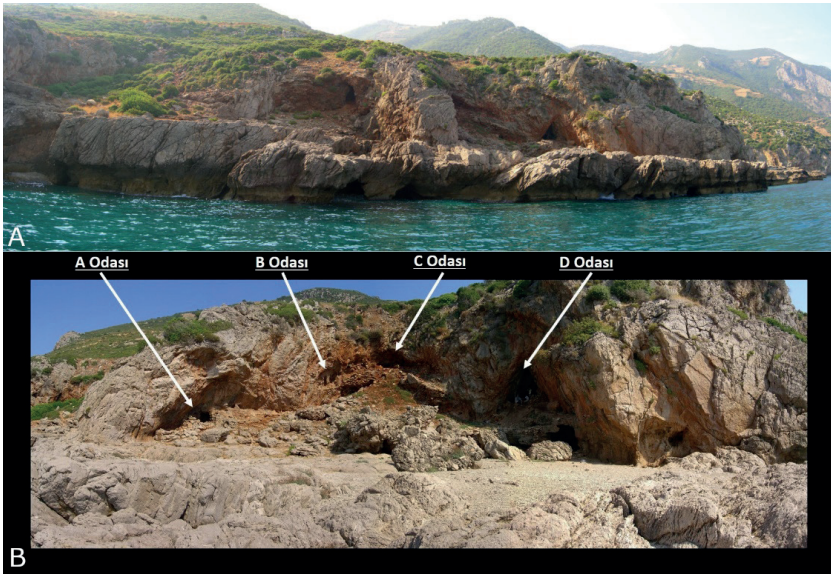
- Hovers, E. (1998). The Lithic Assemblages of Amud Cave: Implications for Understanding the End of the Mousterian in the Levant. Takeru Akazawa, Kenichi Aoki, Ofer Bar-Yosef (Ed.), *Neanderthals and Modern Humans in Western Asia* içinde (s. 143-163). New York: Kluwer Academic Publishers.
- Hovers, E. (2009). *The Lithic Assemblages of Qafzeh Cave*. Oxford: Oxford University Press.
- Inizan, M.L., Reduron-Ballenger, M., Roche, H., Tixier, J. (1999). *Technology and Terminology Of Knapped Stone*. Nanterre: CREP.
- Ivy-Ochs, S., Kerschner, H., Reuther, A., Preusser, F., Heine, K., Maisch, M., Kubik, P.W., Schlüchter, C. (2008). Chronology of the Last Glacial Cycle in the European Alps. *Journal of Quaternary Science*, 23 (6-7), 559-573.
- Kozłowski, J. (1992). The Balkans in the Middle and Upper Palaeolithic: The Gate to Europe or a Cul-de-sac? *Proceedings of the Prehistoric Society*, 58 (1), 1-20.
- Kuhn, S.L. (2004). Upper Paleolithic Raw Material Economies at Üçağızlı Cave, Turkey. *Journal of Anthropological Archaeology*, 23, 431-448.
- Kuhn, S.L., Balkan-Atlı, N., Dinçer, B. (2009). Excavations at Kaletpe Deresi 3. *Anatolia Antiqua*, 17, 291-299.
- Kuhn, S. L., Stiner, M. C., Güleç, E., Özer, İ., Yılmaz, H., Baykara, İ., Açıkkol, A., Goldberg, P., Molina, K. M., Ünay, E., & Suata-Alpaslan, F. (2009). The early Upper Paleolithic occupations at Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey). *Journal of Human Evolution*, 56 (2), 87-113.
- Laroulandie, V., Faivre, J.-P., Gerbe, M., Mourre, V. (2016). Who Brought the Bird Remains to the Middle Paleolithic Site of Les Fieux (Southwestern, France)? Direct Evidence of a Complex Taphonomic Story. *Quaternary International*, 421, 116-133.
- Marks, A.E., Volkman, P. (1986). The Mousterian of Ksar Akil: Levels XXVIA through XXVIII B. *Paléorient*, 12 (1), 5-20.
- Marks, A. E., Monigal, K. (1995). Modeling the production of elongated blanks from the Early Levantine Mousterian at Rosh Ein Mor. Harold L. Dibble, Ofer Bar-Yosef (Ed.), *The Definition and Interpretation of Levallois Technology* içinde (s. 267-78). Madison: Prehistory Press.
- Meignen, L. (1995). Levallois Lithic Production Systems in the Middle Paleolithic of the Near East: the case of the unidirectional method. Harold L. Dibble, Ofer Bar-Yosef (Ed.), *The Definition and Interpretation of Levallois Technology* içinde (s. 361-380). Madison: Prehistory Press.
- Meignen, L. (1998). Hayonim Cave Lithic Assemblages in the context of the Near Eastern Middle Paleolithic Takeru Akazawa, Kenichi Aoki, Ofer Bar-Yosef (Ed.), *Neanderthals and Modern Humans in Western Asia* içinde (s. 165-180). New York: Kluwer Academic Publishers.
- Mihailović, D., Milošević, S., Radović, P. (2014). New Data about the Lower and Middle Paleolithic in the Western Morava Valley. Dušan Mihailović (Ed.), *Paleolithic and Mesolithic Research in the Central Balkans* içinde (s.57-67). Belgrade: Serbian Archaeological Society.
- Minzoni-Deroche, A. (1993). Middle and Upper Paleolithic in the Taurus-Zagros Region. Harold L. Dibble, Deborah I. Olszewski (Ed), *The Paleolithic Prehistory of the Zagros-Taurus* içinde (s. 147-155). Philadelphia: The University Museum, University of Pennsylvania.
- Nicholson, S.L., Hosfield, R., Groucutt, H.S., Pike, A.W., Fleitmann, D. (2021). Beyond Arrows on a Map: the dynamics of homo sapiens dispersal and occupation of arabia during marine isotope stage 5. *Journal of Anthropological Archaeology*, 62, 101269.
- Otte, M., Yalçınkaya, I., Taşkıran, H., Kozłowski, J. K., Bar-Yosef, O., Noiret, P. (1995). The Anatolian Middle Paleolithic: New Research at Karain Cave. *Journal of Anthropological Research* 51 (4), 287-299.

- Otte, M., Yalçinkaya, I., Kozłowski, J. K., Bar-Yosef, O., Bayon, I. L., Taşkıran, H. (1998). Long-term Technical Evolution and Human Remains in the Anatolian Palaeolithic. *Journal of Human Evolution*, 34, 413-431.
- Slimak, L., Kuhn, S. L., Roche, H., Mouralis, D., Buitenhuis, H., Balkan-Atlı, N., Binder, D., Kuzucuoğlu, C., Guillou, H. (2008). Kaletepe Deresi 3 (Turkey): Archaeological evidence for early human settlement in Central Anatolia. *Journal of Human Evolution*, 54, 99-111.
- Solecki, R. L., Solecki, R. S. (1995). The Mousterian industries of Yabrud Shelter I: a reconsideration. Harold L. Dibble, Ofer Bar-Yosef (Ed.), *The Definition and Interpretation of Levallois Technology* içinde (s. 381-398). Madison: Prehistory Press.
- Steele, T.E., Álvarez-Fernández, E., Hallett-Desguez, E. (2019). Special Issue: Personal Ornaments in Early Prehistory. A Review of Shells as Personal Ornamentation During the African Middle Stone Age. *PaleoAnthropology*, 24-51. <http://www.paleoanthro.org/journal/volumes/2019/>.
- Stiner, M.C., Munro, N.D., Surovell, T.A. (2000). The Tortoise and the Hare. Small-Game Use, the Broad-Spectrum Revolution, and Paleolithic Demography. *Current Anthropology*, 41 (1), 39-79.
- Stiner, M. (2001). Thirty Years on the “Broad Spectrum Revolution” and Paleolithic Demography. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 98 (13), 6993-6996.
- Şenyürek, M. (1959). Tıklı Mağarasının Paleolitik Endüstrisine Dair Bir Not. *Belleten*. 23 (89), 9-58.
- Taşkıran, H., Aydın, Y., Özçelik, K., Erbil, E. (2021). A New Discovery of Neanderthal Settlements in Turkey: Sürmecik Open-Air Campsite in Western Anatolia. *Lanthropologie*, 125 (1), 102838.
- Tourloukis, V., Harvati, K., (2017). The Palaeolithic record of Greece: A synthesis of the evidence and a research agenda for the future. *Quaternary International*, 466, 48-65.
- Vanhaeren, M., d’Errico, F., Stringer, C., James, S.L., Todd, J.A., Mienis, H.K. (2006). Middle Paleolithic Shell Beads in Israel and Algeria. *Science*, 312, 1785-1788.
- Yalçinkaya, I., Otte, M., Bar-Yosef, O., Kozłowski, J., Leotard, J.M., Taşkıran, H. (1993). The Excavations at Karain Cave, Southwestern Turkey: an Interim Report, Harold L. Dibble, Deborah I. Olszewski (Ed), *The Paleolithic Prehistory of the Zagros-Taurus* içinde (s. 101-118). Philadelphia: The University Museum, University of Pennsylvania.

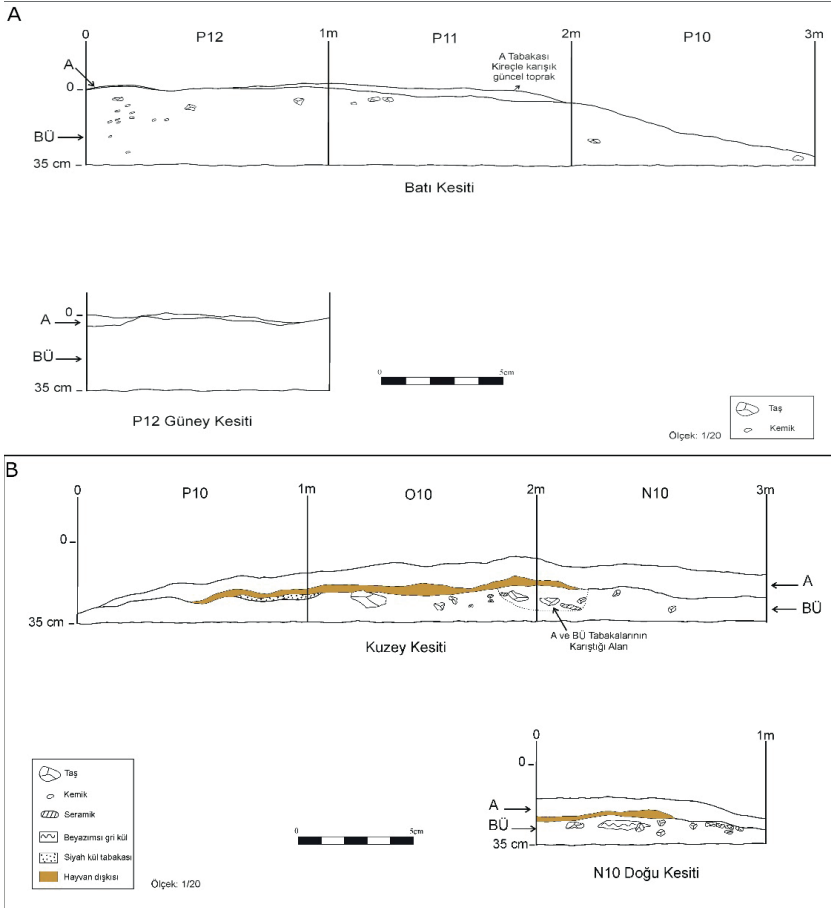
Resimler

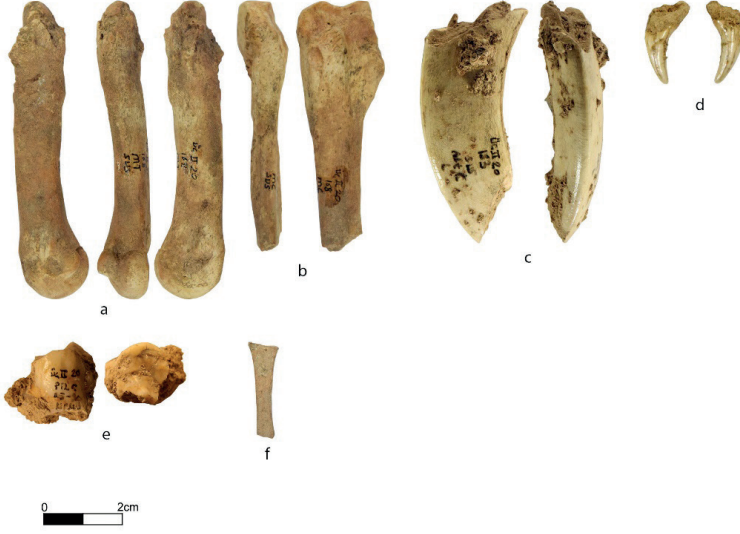
Resim 1. Üçağızlı II Mağarası'nın konumu ve çevresindeki Orta Paleolitik Dönem yerleşim yerleri

Resim 2. A) Üçağızlı II Mağarası'nın denizden görünümü. B) Üçağızlı II Mağarası'nın belirlenen 4 ana odası (Günümüz kazıları D odasında gerçekleştirilmektedir.)

Resim 3. A) P12, P11 ve P10 plankalarının Batı ve P12 plankasının Güney kesiti;
B) P10, O10 ve N10 plankalarının Kuzey ve N10 plankasının Doğu kesiti.

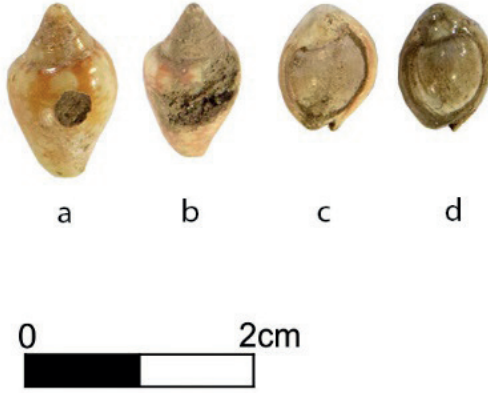
Resim 4. a) *Sus scrofa* (yaban domuzu) - metatarsal (ayak tarak kemiği), b) *Sus scrofa* - Metacarpal (el tarak kemiği), c) *Sus scrofa* - alt köpek dişi, d) *Vulpes vulpes* (kızıl tilki) - üst köpek dişi, e) *Ursus arctos* (boz ayı) - büyük azı dişi, f) *Testudo graeca* (kaplumbağa) - coracoid kemiği

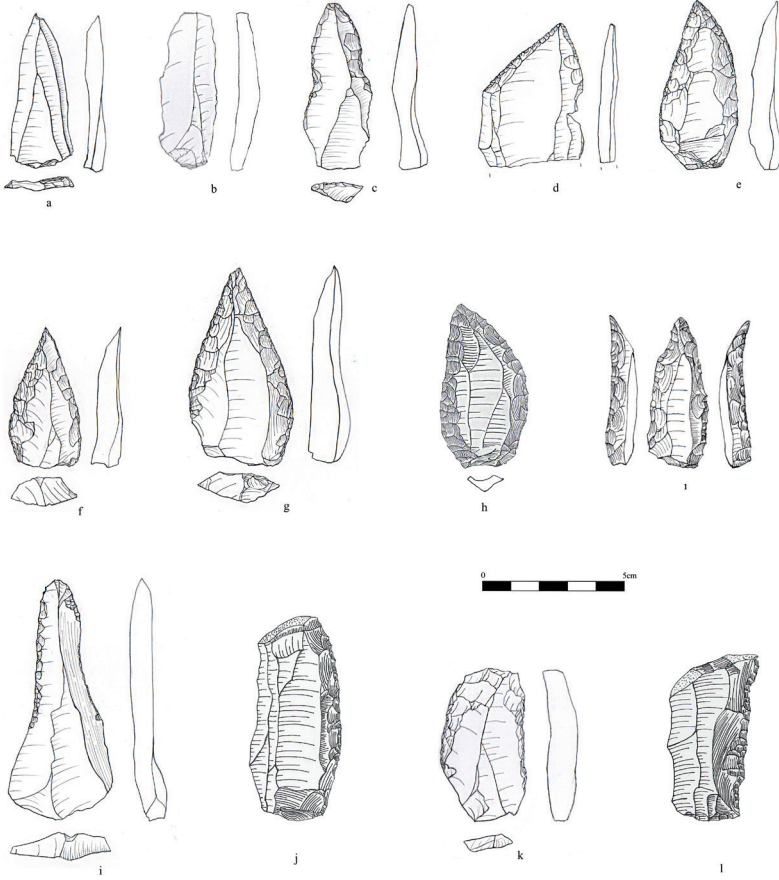
Resim 5. P11 açmasından çıkan kuş humerusu (kol kemiği)

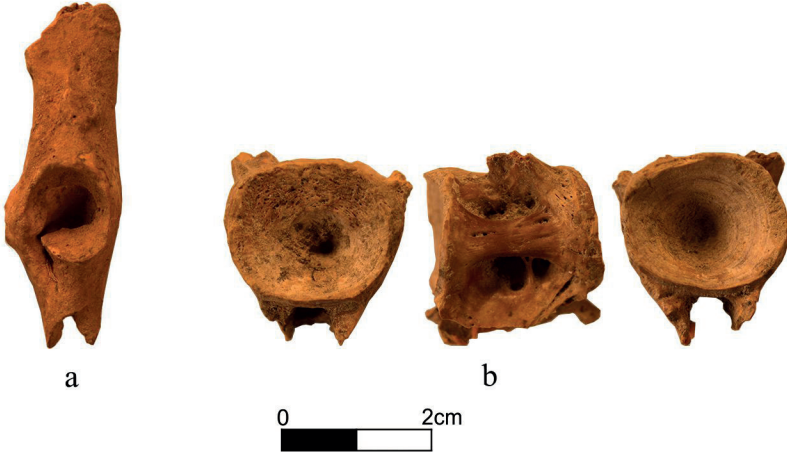
Resim 6. O10 açmasından çıkan *Patella* sp.

Resim 7. a- M10 karesinden çıkan boncuk olarak kullanılmış *Columbella rustica*,
b- O10 karesinden çıkan boncuk olarak kullanılmış *Columbella rustica*,
c ve d- O10 karesinden çıkan *Nassarius gibbosula*

Resim 8. Üçağzılı II Mağarası B^{list} tabakası düzeltili taş aletler. a) Levallois uç; b) Levallois dilgi; c-1) Mousterian uç; i) Tek içbükey kenar kazıyıcı j) Kenar kazıyıcı; k) Çift dışbükey/içbükey kenar kazıyıcı; l) Kenar kazıyıcı

Resim 9. a) O10 açmasından çıkan *Lepus capensis*'in (tavşan) ilium kemiği,
b) M10 açmasından çıkan balık omurgası

